

CONCEPȚIA STRUCTURII CONȘTIINȚEI SOCIALE: ISTORIA CRITICII UNEI ERORI ȘI OBIECTIVELE INVESTIGAȚIILOR CONTEMPORANE

Valeriu PARNAVEL

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

The article describes the main strong and weak points of the criticism of the social consciousness structure conception. It is necessary for the working out of the final and adequate evaluation of the above-mentioned conception, which would stimulate the research on the general questions of the society's spiritual development.

Atitudinea comunității academice față de conceptul structurii conștiinței sociale rămâne dualistă sau chiar triplă: ori categoric este respinsă, sau parțial sunt utilizate ideile sale, fie în majoritatea cazurilor, în mod circumspet, sunt trecute sub tăcere. Această stare nu este întâmplătoare, deoarece conceptul în cauză are semne vădite de a fi calificată ca o *eroare* științifică. Aproape un sfert de secol ea era considerată ca adevăr, ca treptat să fie conștientizat faptul că el reprezintă o autoînșelăciune și o piedică care trebuie depășită. Dar această trecere calitativă dintr-o stare în alta nu s-a definitivat, fapt ce explică circularea ambelor evaluări și existența atitudinii dualiste amintită anterior.

Faptele menționate conduc la consecințe indezirabile și abateri neproductive. Lipsa unei atitudini adecvate și argumentate față de conceptul structurii conștiinței sociale generează în mod periodic diverse tentative de a utiliza ideile ei. Dar astfel de acțiuni susțin și tergiversează existența iluziei elaborării pozitive a problemelor generale ale dezvoltării spirituale a societății, dezorientează investigațiile asupra lor, distrag atenția, forțele și timpul cercetătorilor prin idei care sunt din punct de vedere teoretic lipsite de perspectivă [1, 16].

Soluționarea problemei abordate constă în elaborarea unei evaluări definitive și adecvate a conceptului în cauză. Materializarea scopului respectiv este posibil în baza reluării analizei conceptului structurii conștiinței sociale care a fost întrerupt în mod obiectiv, a restabilirii istoriei gândirii sale critice, a realizărilor și neajunsurilor ei. Luând în considerație spațiul limitat de care dispunem, noi vom încerca să efectuăm o evaluare succintă a literaturii analitice existente despre conceptul structurii conștiinței sociale, însă această tentativă trebuie anticipată în mod necesar cu expunerea celor mai însemnate momente ale procesului de elaborare a ei.

În filosofia sovietică investigarea problemelor cardinale ale dezvoltării spirituale a societății se efectuau pe făgașul conceptului structurii conștiinței sociale. El reprezenta o totalitate de studii a categoriei „conștiință socială” din punctul de vedere al structurii și a reprezentat rezultatul muncii a multor cercetători. Elaborarea ideatică a conceptului dat a fost galopantă și fără rezultate palpabile, care demarează la sfârșitul anilor '50, ca peste un deceniu să fie elaborată varianta desăvârșită a conceptului în cauză, după ce investigațiile de acest gen se restrâng în mod esențial [22]. Ulterior, se efectuează doar munca analitică cu privire la conceptul în cauză, are loc tirajarea compilațiilor, se utilizează un număr restrâns de aplicări metodologice și se produce elaborarea conceptelor „viața spirituală a societății” și „producție spirituală”. Dar în a doua jumătate a lui '80 aceste investigații s-au încheiat din cauza reorientării problematice a filosofiei în legătură cu schimbările social-politice definitorii care s-au produs în fosta URSS.

Investigațiile structuraliste ale categoriei „conștiința socială” s-au dovedit a fi sterile pe tot parcursul efectuării lor. Cauza acestui eșec a fost pusă în discuție, însă, în opinia noastră, ea rămâne neformulată până astăzi. Totodată, unii analiști au ajuns până la negarea totală a conceptului de conștiință socială. Aceasta ne denotă despre lipsa unei atitudini adecvate și argumentate a comunității academice față de conceptul în cauză.

În evoluția criticii conceptului structurii conștiinței sociale, se observă în mod evident mișcarea gândirii de la descriere spre analiză, de la trecerea în revistă a investigațiilor spre formularea chestiunilor principiale, de la aprobarea concepțiilor în integritatea lor spre îndoiala în durabilitatea unor teze fundamentale luate în parte, sau spre negarea totală a doctrinei respective. Or, evoluția dată indică existența a două faze în activitatea analitică: constatativ-aprobativă și negativ-destructivă.

Literatura analitică a primei faze cuprinde anii '60-prima jumătate a anilor '70, perioada principală și cea mai furtunoasă în elaborarea concepției structurii conștiinței sociale, care este reprezentată de lucrările lui G.Glezerman, V.Demicev, M.Diomin, V.Juravliov, J.Chelle, M.Covalizon, N.Kozlova, I.Matcovschi, V.Mejev, V.

R.Pandre, V.Rebrin. Pentru aceste lucrări este caracteristică analiza unor variante aparte ale structurii conștiinței sociale, trecerea în revistă a bibliografiei, recomandări sau tentative de a perfecționa ideile concepției în cauză, care era echivalentă cu recunoașterea justeții lor, în principiu. Un grup aparte formează lucrările lui A.Burdina, B.Grușin și M.Danielean, pe motiv că ideile lor nu sunt caracteristice grupului ideatic la care autorii ei aparțin numai din punct de vedere cronologic. Astfel, lucrările lui B.Grușin și A.Burdina au văzut lumina tiparului în perioada a doua, însă ideile formulate de ei corespund primei perioade. Drept exemplu definitoriu al acestei orientări îl reprezintă ideile lui B.Grușin, A.Burdina și I.Matcovschi.

Spre exemplu, A.Burdina menționează faptul că în tratarea categoriei „conștiință socială” ca realitate naturală, specificul căreia este *de a fi alcătuită din fenomene spirituale*, trebuie considerată o interpretare empirică, deci, teoretic incorectă, deoarece reprezintă o înlocuire a esenței lor conceptuale cu înseși fenomenele respective [2, p.200; 3, p.5-6; 4, p.54-56]. Indiferent de faptul că ea a conștientizat abordarea științifică greșită a categoriei „conștiință socială”, critica dată rămâne insuficientă și inconsecventă, deoarece ea s-a limitat doar la constatarea erorilor, fără a dezvălui rădăcinile teoretice și cauza existenței lor. A limita analiza doar la o evaluare negativă a tratării empirice a conștiinței sociale nu poate afecta în nici un fel practica respectivă, care, de regulă, se îmbină, în mod surprinzător, cu interpretarea corectă (teoretică) a categoriei în cauză.

Studiul efectuat de B.Grușin constituie o critică justificată a variantei desăvârșite a structurii conștiinței sociale elaborate de A.Uledov și, totodată, o ofertă de a înlocui metoda lui de segmentare a conținutului categoriei în cauză cu una, chipurile, mai perfectă [9]. El menționează, în mod întemeiat, faptul că metoda lui A.Uledov conduce la dublarea componentelor conștiinței sociale. În conformitate cu opinia lui B.Grușin, deficiența dată poate fi depășită cu ajutorul metodei, intitulată de el, matrițare, care constă în faptul că se înaintează câteva fundamente de diviziune a conștiinței sociale ce pot fi îmbinate și suprapuse și care generează astfel componente de măsură dublă, triplă etc. În final, B.Grușin constată transformarea conștiinței sociale într-o schemă cu 80 de elemente care, potrivit opiniei sale, pot fi majorate în repetate rânduri prin introducerea noilor fundamente de diviziune.

Studiul respectiv indică, în mod evident, asupra substituirii analizei esențial-conceptuale a conținutului categoriei „conștiinței sociale” cu o analiză logico-matematică. Prin urmare, faptul respectiv ne demonstrează, în mod elocvent, substituirea, reorientarea eronată a investigațiilor filosofice spre o cercetare concret-științifică, care, chipurile, necesită o aprofundare și perfecționare continuă.

Lucrarea lui I.Matcovschi abordează un alt grup de probleme ce țin de structura conștiinței sociale. În linii mari, I.Matcovschi consideră că aspectul gnoseologic și sociologic de cercetare au un efect benefic și, totodată, constată caracterul convențional al ideilor respective în cazul aplicării lor la analiza unui fenomen spiritual concret [13]. Concluzia la care ajunge autorul constă în aceea, că aspectele evidențiate ale investigației necesită să fie perfecționate. Ea pare neașteptată, dar, în general, corespunde atitudinii binevoitoare a comunității academice de atunci față de temeiul ideatic eronat al conceptului în cauză.

Un alt adept al cercetării structurii conștiinței sociale în baza aspectului gnoseologic și sociologic constată, destul de întemeiat, faptul că varianta conceptului elaborat de A.Uledov reprezintă niște scheme abstracte și scolastice [15]. Curios fapt, dar cauza unui astfel de rezultat este considerată nu temeiul ideatic incorect al conceptului în cauză, ci însușirile profesionale ale concepțiilor lui A.Uledov.

Literatura analitică a fazei a doua cuprinde jumătatea a doua a anilor '70-prima jumătate a anilor '80. În acest interval, conceptul structurii conștiinței sociale s-a epuizat ideatic, elaborarea ei scade treptat și în mod considerabil. Cele mai reprezentative lucrări analitice aparțin lui N.Liubomirov, G.Nasonov, G. Pereteatkin, E.Stepanean și V.Tolstâh. La ele, în mod firesc, se include și lucrarea lui M.Danielean, în pofida faptului că acest studiu a fost efectuat la mijlocul anilor '60. Pentru aceste lucrări, este caracteristică o evaluare cum-pătată a unor idei distincte ale structurii conștiinței sociale, unele concluzii cu caracter radical, lipsa tendinței de a perfecționa sau a elabora noi variante, pierderea perspectivei de cercetare ulterioară. Așadar, aceste investigații posedă o tonalitate comună – îndoiala în justețea sau negarea nemijlocită a ideilor conceptului structurii conștiinței sociale fără înaintarea altor obiective sau orientări de perspectivă. Din păcate, procesul respectiv de sensualizare a conceptului s-a întrerupt din cauzele expuse anterior, la nivelul negativ și distructiv de evaluare. Cele mai însemnate idei ale perioadei respective au fost elaborate de M.Danielean, G.Pereteatkin și V.Tolstâh.

Studiul lui M.Danielean reprezintă un fenomen unic în felul său în practica analitică a tratării conceptului structurii conștiinței sociale [5]. El constă în faptul că în această lucrare sunt enumerate și scoase în vileag

majoritatea neajunsurilor conceptului în ajunul elaborării variantei ei desăvârșite, anticipând astfel, în mod concis, istoria ulterioară a criticii conceptului în cauză. Autorul conchide că modul de abordare empirică a categoriei „conștiință socială” este incorect, conceperea structurală a conținutului ei este nejustificată, dezmembrarea ei în părți componente este inadmisibilă, iar înlocuirea termenului „formă” cu noțiunea „structură” este neadecvată. Orientarea spre o interpretare formală și cantitativă a categoriei „conștiință socială” a condus, după cum a prevăzut el, nu numai la lipsa rezultatelor pozitive, ci și la denaturarea conținutului noțiunii respective. Totodată, studiul lui M.Danielean nu a influențat procesul de investigații cu privire la structura conștiinței sociale. Probabil că una din cauzele care au provocat situația dată constă în faptul că el s-a limitat doar la constatarea neajunsurilor esențiale ale conceptului structurii conștiinței sociale. Lipsa dezvoltării rădăcinilor teoretice, a temeiului ideatic eronat admite cazul că ideile lui M.Danielean au fost concepute sau clasificate ca o viziune personală a filosofului asupra categoriei respective, fapt care are dreptul la existență ca și opiniile criticate de el.

Investigația efectuată de G.Pereteatkin era orientată spre depășirea caracterului schematic al conceptului structurii conștiinței sociale și a interpretării ei în mod totalitar-structural [18, p.18]. Organonul de soluționare a obiectivului respectiv îl constituie aspectul morfogenetic („формообразовательный”), practic absent în filosofia sovietică și conceptul „forma”, descris destul de minuțios și multilateral de G.Pereteatkin. Înaintarea acestui organon este condiționat, în opinia lui G.Pereteatkin, de elaborarea insuficientă a categoriei „formă”, instaurarea unei interpretări simpliste, renunțarea la noțiunea „forma conștiinței sociale” și înlocuirea ei cu termenul „tipul conștiinței sociale”. Filosoful rus menționează că înlocuirea efectuată nu este una echivalentă și justă, deoarece conținutul noțiunii „tip” reflectă doar un anumit moment al formei, constituie „ipostaza” structurii. Ca dovadă, G.Pereteatkin remarcă, pe bună dreptate, că cercetarea organismului este posibilă doar în baza categoriei „formă”, pe când pentru studiul cristalului este suficient și termenul „structură” [18, p.20]. Așadar, categoria „formă” prin intermediul căreia se poate dezvoltă procesul continuu de formare și transformare a esenței, nu are echivalentul său noțional.

Efectul metodologic al tratării structurale a formei devine orientarea eronată a cercetătorilor conștiinței sociale îndreptată spre dezvoltarea componentelor ei, clasificarea și ierarhizarea lor, spre distingerea formelor conștiinței sociale după particularități extrinseci [18, p.65, 91-94]. Din aceste considerente, lucrarea lui G.Pereteatkin poate fi apreciată ca prima tentativă din filosofia sovietică de a explica un ciclu de neajunsuri ale conceptului structurii conștiinței sociale, reieșind dintr-o cauză unică a lor.

Totodată, studiul efectuat de G.Pereteatkin n-a depășit eroarea filosofiei sovietice cu privire la tratarea empirică a categoriei „conștiință socială”. În tratarea lui, ea este reprezentată deja ca viața spirituală a societății, formațiune spirituală, integritate vie pulsatoare, concret istorică [18, p.10, 18, 29, 41, 66]. Însă astfel de concepere a categoriei „conștiință socială” rămâne în continuare empirică, deoarece ea este considerată nu în calitate de caracteristică esențial-concepțională a fenomenelor spirituale, ci în calitate de realitate concret-istorică, căreia îi este propriu un proces morfogenetic. Așadar, aspectul în cauză a avansat considerabil conceperea neajunsurilor esențiale ale doctrinei analizate, dar, totodată, s-a dovedit a fi insuficientă pentru a dezvoltă temeiul ei ideatic, pentru a percepe profunzimea în totalitate a erorii ei.

Studiul lui V.Tolstâh încheie, din punct de vedere cronologic, cercetările mai însemnate ale fazei analitice [12, 21]. Scopul analizei lui constă în evidențierea cauzei stării paradoxale și nesatisfăcătoare a investigațiilor structurii conștiinței sociale, care se funda pe metodologia dezmembrării ei în diverse aspecte. În opinia lui, ele creează doar aparența soluționării problemei, dar, de facto, o denaturează [12, p.38-39, 47; 21, p.16]. Faptul respectiv constă în reprezentarea integrității conștiinței sociale ca suma așa-numitelor părți ale ei. V.Tolstâh, în mod just, considera că conștiința socială este totuși ceva diferit, decât suma părților ei „de obiect” și „de subiect”, reflectat („отображающее”) și influență („воздействующее”) sau „reflectare” și „activitate” [12, p.20, 38, 40; 21, p.20].

În ceea ce privește caracterul paradoxal al situației cognitive, apoi ea consistă în stabilirea eficacității imaginare pe lângă un număr autentic și considerabil de variante ale structurii conștiinței sociale, investigații de lungă durată, care au format impresia despre o promovare detaliată și multilaterală. V.Tolstâh conchide cu regret, că toată activitatea respectivă „...n-a făcut reprezentarea noastră despre structura și formele conștiinței mai certă” sau „...demult nimeni nimic altceva decât diverse formații «structurale» nu caută, nu așteaptă să depisteze în conținutul conștiinței sociale” [12, p.42; 21, p.64].

Realizările criticii existente cu privire la structura conștiinței sociale constau în evidențierea majorității neajunsurilor de bază ale conceptului și formularea unor idei, care, în opinia noastră, pot servi ca premise pentru perioada ulterioară și finală a analizei în cauză. În mod succint, neajunsurile evidențiate sunt:

- tratarea empirică a conținutului teoretic al categoriei „conștiință socială” (A.Burdina, G.Glezerman, V.Chelle, M.Covalizon);
- dezmembrarea conținutului teoretic al conștiinței sociale în așa-numitele elemente, tipuri, sfere, aspecte etc. (B.Grușin, M.Diomin, G.Pereteatikin, V.Tolstâh);
- disecția formală și logică a noțiunii în cauză (M.Danielean, G.Nasonov, V.Tolstâh), schematismul concepției (G.Pereteatkin);
- lipsa eficacității aspectului gnoseologic și sociologic de cercetare (B.Grușin, I.Matcovschi, G.Nasonov, R.Pandre, V.Tolstâh);
- reformularea empirică a termenului „formă a conștiinței sociale” (M.Danielean, G.Pereteatkin).

În ceea ce privește ideile care pot fi concepute drept premise ale criticii ulterioare, apoi prima dintre ele o constituie necesitatea de a explica neajunsurile conceptului în mod coerent și pornind de la o cauză unică. Ideea respectivă a fost formulată de V.Tolstâh, dar realizarea ei practică și, totodată, spontană se observă în studiul lui G.Pereteatkin. A doua idee din această grupă este enunțul despre conceperea empirică a conținutului teoretic al categoriei „conștiință socială”. Acest enunț este și trebuie luat ca punct de plecare și determinant atât al neajunsurilor conceptului analizat, cât și al criticii sale.

Alături de realizările evidențiate ale criticii conceptului structurii conștiinței sociale, ea posedă și neajunsuri similare proprii. Cele mai însemnate dintre ele sunt: *identitatea temeiului ideatic* al investigațiilor structurale ale conștiinței sociale și a criticii lor și *evaluarea univocă, unidimensională* a conceptului cu privire la structura ei. Atât investigațiile evidențiate, cât și critica lor sunt fondate pe premisa neevidentă că categoria „conștiinței sociale” poate fi interpretată în două moduri – teoretic și empiric, că ele, chipurile, se completează și se înlocuiesc reciproc. Admiterea unei astfel de premise a determinat însăși geneza conceptului structurii conștiinței sociale, iar critica ei s-a transformat într-o critică a consecințelor, și nu a cauzei lor. Evaluarea univocă și unidimensională a conceptului în cauză înseamnă că el este apreciat sau în calitate de adevăr, sau eroare. Însuși conceptul structurii conștiinței sociale reprezintă un caz neordinar și complex, ea este o *eroare dualistă*. Conceptul consemnat, fiind demonstrat ca eroare, continuă să fie utilizat și în prezent, ceea ce înseamnă că ideile lui satisfac anumite necesități. Pentru a dezvălui această particularitate, este necesar a efectua o analiză specială, o analiză a conceptului structurii conștiinței sociale în mod *separat ca abordare și ca soluționare*. Doar efectuarea unei astfel de abordări îmbinate cu evidențierea neajunsurilor criticii efectuate anterior ne va permite să atingem scopul avizat în acest studiu – de a evalua conceptul structurii conștiinței sociale în mod adecvat și definitiv.

Referințe:

1. Parnavel Valeriu. Critica temeiului ideatic al concepției despre structura conștiinței sociale // Materialele Conferinței științifice republicane „Dezvoltarea învățământului filozofic universitar în Republica Moldova, 12-13 iunie 2008. - Chișinău: CEP USM, 2009.
2. Бурдина А.И. Категория «общественного сознания»: Вопросы методологии исследования // Методологические проблемы исторического материализма. - Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 1976, с.219-223.
3. Бурдина А.И. К вопросу об определении категории «общественное сознание» // Проблемы философии. Междуведом. науч. сб. Вып. 41. - Киев, 1977, с.3-10.
4. Бурдина А.И. Общественное сознание как проблема диалектического и исторического материализма. - Москва: Высшая школа, 1979. - 175 с.
5. Даниелян М.С. К вопросу о структуре общественного сознания // Историко-филологический журнал / АН Армян. ССР. - 1966. - №2(33). - С.115-130.
6. Демин М.В. К вопросу о структуре общественного сознания // Вестник Московского университета. Серия Философия. - 1973. - №4. - С.57-66.
7. Демин М.В. Анализ структуры сознания. - Москва: Изд-во Москов. ун-та, 1980. - 38 с.
8. Глезерман Г.Е. К вопросу о понятии общественного бытия // Вопросы философии. - 1958. - №5. - С.117-126.
9. Грушин Б.А. Структура и состав общественного сознания // Социологические исследования. - 1983. - №4. - С.17-28.
10. Грушин Б.А. Неожиданный поворот темы: Дискуссия об изучении общественного сознания // Социологические исследования. - 1985. - №1. - С.174-176.

11. Козлова Н.Н., Межуев В.М., Толстых В.И. Общественное сознание: результаты и перспективы исследования // Вопросы философии. - 1977. - №10. - С.142-157.
12. Любомирова Н.В., Толстых В.И. Социально-философский анализ сознания: Познавательная ситуация // Вопросы философии. - 1986. - №10. - С.35-48.
13. Матковская И.А. Относительно социологического и гносеологического аспектов изучения общественного сознания // Философские науки. - 1966. - №1. - С.149-152.
14. Насонов Г.Г. О роли системного подхода в изучении общественного сознания // Социологические исследования. - 1984. - №3. - С.126-129.
15. Пандре Р.В. К вопросу о структуре общественного сознания // Учёные записки/ Москов. обл.пед. ин-т. - 1969. - Вып.15. - Т.225. - С.168-180.
16. Парнавел В.М. Теоретические основы концепции структуры общественного сознания // Труды Современного Гуманитарного института. Вып.4. - Кишинэу, 2007, с.126-132.
17. Перетятыкин Г.Ф. Методологическая роль категории «форма» в исследовании общественного сознания: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. - Ростов-на-Дону, 1983, с.18.
18. Перетятыкин Г.Ф. Методология исследования формообразовательных процессов общественного сознания/ Харьков. ин-т жел.-дор. транспорта. - Москва, 1987. - 198 с. / Рукопись. Депонирована в ИНИОН АН СССР.
19. Ребрин В.А. Некоторые методологические проблемы общественного сознания: критико-библиографический обзор. - Новосибирск: Новосибир. высш. парт. школа, 1970. - 61 с.
20. Степанян Э.Г. Теория отражения, практика, общественное сознание // Общественное сознание и общественная практика. - Москва: Изд-во Москов. ун-та, 1979, с.54-102.
21. Толстых В.И. Общественное сознание: социальная природа, функции, формы // Общественное сознание и его формы / Предисл. и общ.ред. В.И.Толстых. - Москва: Политиздат, 1986, с.3-69.
22. Уледов А.К. Структура общественного сознания: теоретико-социологические исследования. - Москва: Мысль, 1968. - 324 с.

Prezentat la 22.05.2009